

Željko BJELAJAC¹
Miloš MARKOVIĆ
Zoran PAVLOVIĆ

UDK 343.431

OSOBENOSTI MODERNOG ROPSTVA KAO DEVIJANTNE DRUŠTVENE POJAVE ²

Sažetak: Trgovina ljudima je globalni fenomen koji intenzivno pogađa države u političkoj i ekonomskoj tranziciji ili postkonfliktnom stresu, mada je ova pojava prisutna i u ekonomski razvijenijim zemljama. To nije fenomen koji ugrožava ograničen broj ljudi već ima duboke društvene i ekonomske implikacije, naročito kada se ima u vidu činjenica da mu pogoduju globalizacija i upotreba novih tehnologija. Trgovina ljudima pogađa gotovo sve — žene, muškarce i decu, a prisutna je gotovo u svim delovima sveta uz tendenciju permanentnog rasta. Vidovi eksploatacije iz kojih se akumulira velika dobit međusobno se razlikuju ali svi podrazumevaju nasilnu eksploataciju i zloupotrebu ljudi i ljudskih prava. S obzirom da su podaci u vezi sa ovom pojavom veoma zabrinjavajući, njeno suzbijanje, uporedo sa terorizmom i krijumčarenjem narkotika, naznačava se kao prioritet političkih zvaničnika i međunarodnih predstavnika širom sveta.

Ključne reči: trgovina ljudima, prostitucija, ljudska prava, seksualna eksploatacija, edukacija.

¹ Željko Bjelajac, vanredni profesor, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija Novi Sad. Elektronska adresa: zdjbjelajac@gmail.com. Miloš Marković, docent, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad. Elektronska adresa: markovic@pravni-fakultet.info. Zoran Pavlović, docent, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad. Elektronska adresa: zoran.pav@hotmail.com.

² Ovaj rad je objavljen na engleskom jeziku u naučnom časopisu *The Review of International Affairs*, Vol.LXIII, No. 1146, pod nazivom „Particulars of Modern Slavery as a Deviant Social Phenomenon”, april-jun 2012, Beograd, str. 33–50. U ovom Zborniku se objavljuje uz saglasnost uredništva navedenog naučnog časopisa.

Uvod

Trgovina ljudima je veoma kompleksan fenomen sa brojnim uzrocima koji mogu predočiti realnu predstavu o veličini i složenosti ovog problema duboko ukorenjenog gotovo u svim sferama života i rada savremenog čoveka. Uzroci trgovine ljudima su: siromaštvo, nezaposlenost, migracioni činioci, stepen humanog razvoja, upravljanja i vladavine prava, nejednakost polova, diskriminacije na tržištu rada, militarizacija regiona, organizovani kriminal, nasilje u porodici, nedostatak obrazovanja i informisanja, porodični milje i endogeni faktori i dr.

Dok se istraživanja i procene razmimoilaze usled otežane statistike, zbog osobenosti ovog dela, odnosno njegove mobilnosti i inventivnosti, pretpostavka je da se na godišnjem nivou „trguje” sa preko pet miliona ljudskih bića. Centar UN-a za sprečavanje međunarodnog kriminala procenjuje, da je godišnji globalni promet koji se ostvaruje od ovog oblika kriminala, gotovo konkurentan sa prometom ostvarenim od trgovine narkoticima.

Trgovina ljudima je duže vreme poistovećivana sa krivičnim delima prostitucije i krijumčarenja ljudi što reflektuje težak i brutalan karakter ove pojave, tako da su naponi u njenom suzbijanju išli u pogrešnom pravcu, pre svega zbog postupka prepoznavanja i sankcionisanja dela. Pri tom, oblici eksploatacije mogu imati širok dijapazon, od seksualne eksploatacije, eksploatacije radne snage, porobljavanja kao radnika u domaćinstvu, uključivanja u kriminal, „donacije organa”, prisilne vojne službe, ugovorenih brakova, itd.

Principi i smernice koje su preporučile UN o ljudskim pravima i trgovini ljudima počinju naslovom „Primat ljudskih prava”. Trgovina ljudima predstavlja grubo kršenje ljudskih prava, pa bi stoga trebalo da bude prepoznata kao najekstremniji oblik povrede ljudskih prava. Žrtvama se uskraćuje pravo na: život, rad, obrazovanje, dostojanstvo, sigurnost, pravo na jednakost, slobodu kretanja, pravo na zdravlje i dr. Žene žrtve trgovine ljudima, prilikom seksualne eksploatacije nisu u situaciji da sprovedu mere normalne zdravstvene zaštite, pa je zastupljenost HIV-a/AIDS-a, kod njih procentualno najizraženija. Time se poništava pravo na život i pravo na zdravlje, kao i koncept ljudskog dostojanstva, suprotno međunarodnim normama i postavljenim civilizacijskim standardima.

Na strategijskom nivou jednom organizovana trgovina ljudima koja je našla uporište u okviru neke države ili regiona značajno će narasti i kao takva će predstavljati strateški rizike za stabilnost i perspektivu države i dovesti do implikacija određenih stanja u državi. Trgovci ljudima u cilju seksualne eksploatacije egzistiraju na nekoliko različitih nivoa, od spontanih neorganizovanih

kontakata na niskom nivou, do vrlo kompleksnih sofisticiranih međunarodnih organizovanih mreža na visokom nivou.

Analizirajući karakteristike žrtava trgovine ljudima, zapaža se da ne postoji precizno iskristalisan profil. Međutim, postoje određene crte koje se često javljaju i izgleda da bivaju konstantne. Trgovina ljudima sadrži i obuhvata tri međusobno povezana elementa: regrutovanje, migraciju i eksploataciju. Postoje četiri osnovna načina kojima se žene regrutuju u trgovini ljudima: potpuna prisila putem otmice (kidnapovanje), obmana kroz obećanje o legitimnom zaposlenju, obmana putem poluistine, svesno prihvatanje rada u prostituciji. Pri tom, žrtve se kontrolišu i eksploatišu kroz sledeće mehanizme: obavezivanje zbog zaduženosti, izolacija-oduzimanje dokumenata, upotreba nasilja i zastrašivanje, pretnje nasiljem protiv porodice žrtve, psihološko zarobljavanje i tortura.

Pored ocena američkog Stejt departmenta i drugih relevantnih međunarodnih institucija i organizacija, da Srbija više godina unazad ne pruža dovoljno uverljive dokaze u borbi protiv trgovine ljudima, usled čega je i svrstavana u zemlje za „nadgledanje”, čini se da su određeni pomaci, naročito u poslednje vreme, u pogledu prepoznavanja, sankcionisanja, ali i podizanja kolektivnog nivoa svesti o posledicama „modernog ropstva”, evidentni.

Sprovođenje mera za suzbijanje trgovine ljudima je prioritet svih zemalja članica UN. Stoga je neophodno stvoriti adekvatne zakonske okvire i uskladiti ih sa zakonodavstvom EU i međunarodnim standardima. Pored neophodnosti uspostavljanja međunarodne saradnje, potrebno je obezbediti pomoć i zaštitu žrtvama trgovine ljudima, njihovu rehabilitaciju i reintegraciju u društvo jer je njihovo mentalno i fizičko zdravlje do te mere narušeno, da ga je iznova veoma teško izbalansirati i dovesti u normalno, tj. optimalno stanje. Takođe, edukacija srednjoškolske i studentske populacije mora se staviti u središte pažnje, kao imperativ u borbi za suzbijanje ovog, pre svega, anticivilizacijskog fenomena.

Značaj pravljenja razlike između trgovine ljudima, prostitucije i krijumčarenja ljudi

Definicije koje su se u početku odnosile na trgovinu ljudima, imale su za cilj da naglase razliku između „nevinih” žena koje su putem obmane uvučene u seks industriju i onih klasičnih prostitutki, čije ih je sopstveno ponašanje dovelo u poziciju izloženosti, pa samim tim i ne zaslužuju nikakvu zaštitu. Konvencija koja je opšte poznata pod skraćenim nazivom „Palermo protokol”, definitivno je postavila međunarodne apsolutne standarde za delo trgovine ljudima: „Trgovina

ljudima će značiti, vrbovanje, prevoz, transfer, smeštanje ili prihvatanje osoba, upotrebom pretnje ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmicom, obmanom ili prevarom, zloupotrebom sile ili pozicije izloženosti ili davanjem ili primanjem novca ili beneficija zbog postizanja pristanka osobe da se nadzire druga osoba u svrhe eksploatacije. Eksploatacija će uključiti u najmanju ruku, eksploataciju prostitucije ili drugih oblika seksualne eksploatacije, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu, servitut ili odstranjivanje organa...”³

Danas postoje neujednačeni pristupi u pogledu pitanja koja se odnose na trgovinu ženama i prostituciju. Pojedinci zastupaju stanovište da su ove dve pojave gotovo nedeljive, polazeći od shvatanja da prostitucija nikada ne može u svojoj osnovi biti dobrovoljna, pa stoga podrazumeva trgovinu ženama. U ovom domenu, misli se prevashodno na marginalizovan i obespravljen položaj žena u društvu, pa ih sve to usmerava da protiv svoje volje, prodaju telo muškarcima.

Žene koje ulaze u svet prostitucije uslovljene su prvenstveno nepovoljnom društveno-ekonomskom situacijom, nezaposlenošću, niskim društvenim statusom i nedostatkom alternative za bolje i sigurnije uslove života. Društveno-ekonomski faktori, kao pokretački mehanizmi, većinu žena navode ili bolje rečeno prisiljavaju da u prostituisanju vide tračak svetlosti na kraju tunela. Stoga, uopšteno posmatrano, ulazak žena u prostituciju ima određene elemente prisile, tj. biva prinudan.⁴

Međutim, nasuprot ovim i sličnim shvatanjima postoje suprotna mišljenja koja potenciraju da žena može raspolagati svojim telom po sopstvenom nahođenju, pa u skladu s tim i prostitucija može biti deo njenog svojevoljnog izbora. Na temelju toga, prostitucija se jasno razlikuje od trgovine ženama. Kada je žena žrtva trgovine ljudima, uskraćena je za slobodu izbora i nema nikakvu kontrolu nad onim što joj se događa, tj. ne može birati da li želi to da radi, na koji način, koliko i s kim, uz izostanak odgovarajuće zarade. Ujedno uskraćena su joj elementarna ljudska prava.

Delotvornost pravljenja razlike između trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi veoma je važna, jer se u određenim situacijama dosta često poistovećuju ova dva

³ *UN Protocol to prevent, suppress and punish trafficking in persons, especially women and children, supplementing the United Nations convention against transnational organized crime*, United Nations, New York, 2000, Internet, http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf, 24/10/2011.

⁴ Željko Bjelajac, „Prostitution as a Controversial Social Phenomenon from History to Modern Age”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXII, No. 1142, April-June 2011., Belgrade, pp. 48–69.

pojma. Krijumčarenje ljudi podrazumeva, ilegalni transport ljudi iz zemlje porekla u zemlju destinacije ili zemlju uvoza. U slučaju trgovine ljudima, migranti se regrutuju putem prisile, prevare, obmane, straha, u cilju podmirivanja potražnje u zemlji destinacije. Međusobni odnos trgovaca i osobe koja je žrtva trgovine je konstantan i proteže se van granice (nakon prelaska) i ima svojstvo nametanja migrantu eksploatatorskih formi seksualnog i radnog servituta, gubitka digniteta migranta i ukidanja njegove slobode. Zapaža se da karakteristika koja pravi razliku između krijumčarenja i trgovine ljudima, jeste zapravo konstantna egzistencija „nakon” ilegalnog prelaska, koja je postignuta iz međusobnog odnosa trgovaca i žrtve, na bazi elemenata prinude, što i daje posebne crte dvema, naizgled sličnim pojavama.⁵

Uzroci trgovine ljudima

Trgovina ljudima je dinamična i konkretna pojava čiji koreni dosežu daleko u istoriju, a vremenom se samo menjao i upotpunjavao njen okrutni i beskrupulozni sadržaj i karakter. Nemoguće je problem trgovine ljudima posmatrati izolovano od uzroka koji su podstakli nastajanje ove pojave, a u bliskoj su vezi sa socio-ekonomskim faktorima na makro planu. Takođe, ne mogu se zanemarivati kao uzrok niti oni mikrosocijalni faktori, koji uključuju lične podložnosti i sklonosti. Zato je uputno prikazati uzroke ovog fenomena u širokom rasponu, sledećim redosledom:

Siromaštvo, naravno kao i bogatstvo poseduje i svoju nematerijalnu stranu. Imati ili nemati potrošne stvari, nije presuđujući faktor po čemu se meri beda, odnosno blagostanje ljudi. Podjednako je važno i pitanje njihovog opšteg statusa u društvu, političkog položaja i uticaja, njihove kulture i drugog. Dakle, siromaštvo nije samo puki nedostatak hrane, nego i nepostojanje uslova za higijenu, pristupačnost zdravstvenoj zaštiti, zapošljavanju, obrazovanju i ostalom. „Svetski neuspeh da se smanji stepen siromaštva, predstavlja opasnu pretnju globalnoj sigurnosti i to u formi terorizma, ratova i zaraznih bolesti. Nestabilan svet ne predstavlja samo pretnju većitog siromaštva, već i razvoja u kome su navikli da žive bogati.”⁶ Nivo siromaštva se zapravo ne mora isključivo posmatrati u apsolutnom smislu, nego i u relativnom smislu.

⁵ Željko Bjelajac, „Fenomen trgovine ljudskim bićima”, *Pravo, teorija i praksa*, Godina XXV, novembar-decembar 2008, Novi Sad, broj 11–12, str. 3–21.

⁶ Majkl Rener, direktor projekta „Vitalni znaci 2003”, koji sagledava potrebe najsiromašnijeg dela stanovništva na svetu, u organizaciji istraživačke neprofitne, nevladine, organizacije Worldwatch Institute, Internet, <http://www.skynemesis.org.ekol/1005htm>, 20/10/2011.

Broj nezaposlenih u svetu, dostigao je alarmantnu cifru sa tendencijom daljeg rasta. Analiza o trendovima zaposlenosti u svetu koju redovno sačinjava Međunarodna organizacija rada u Ženevi, izveštaje o situaciji na tržištu rada opisuju kao zabrinjavajuće, upozoravajući na dalje pogoršanje i destabilizaciju. Takve okolnosti, usled nemogućnosti ostvarivanja elementarnog minimuma za životnu egzistenciju, čine ljude podložnim za razne nepromišljene avanture, a time i lako dostupnim za trgovce ljudima.

Ekonomske i socijalne razlike između i unutar zemalja, reflektuju možda jedan od najznačajnijih pojedinačnih uzroka trgovine ljudima. S jedne strane imamo države, čija ekonomska, socijalna, kulturna, pa i politička realnost, čini život ljudi nepodnošljivim, a s druge strane imamo zemlje sa bogatijom ekonomijom, tzv. „obecane zemlje”, koje imaju rastuću potrebu za jeftinom radnom snagom, uključujući i komercijalnu seksualnu eksploataciju. Dakle, takav ekonomski disparitet između pojedinih zemalja ili pak regija jedne zemlje, podstiče migraciona kretanja iz slabije u jaču ekonomiju. „Inferioran položaj žena pred zakonom i u društvu, često dovodi do toga da su žene kao grupacija, mnogo češće od muškaraca pogođene opštim siromaštvom i nezaposlenošću, pa sve to dovodi do toga da radnu migraciju sve više čine žene, a samim tim i do okolnosti u kojima trgovina ljudima neproporcijalno pogađa više žene i devojčice.”⁷

Ukoliko stepen humanog razvoja, upravljanja i vladavine prava, u pojedinim državama nije prilagođen i reformisan u skladu sa demokratskim trendovima uz transparentnost i snažnu demokratsku kontrolu vlasti, funkcija i službi, onda će ključne institucije države, vezane za oblast, na primer bezbednosti i pravosuđa, biti nesposobne da odgovore postojećim izazovima i zadacima uz gubitak poverenja kod građana.

Današnje evropsko društvo karakteriše nejednaka razmera snaga i mogućnosti između muškaraca i žena. Takva neravnopravnost (nejednakost polova), očigledno je vodeći uzrok svih oblika nasilja povezanih sa polom (naročito trgovine ljudima i nasilja u porodici). Ovakve prateće pojave, tretirane su širom pasivnošću i inertnošću država, da konkretnije deluju protiv svih oblika diskriminacija uopšte, a posebno polnog nasilja.

Evidentno je, da ekonomska nesigurnost i diskriminacija na tržištu rada, čine vodeće uzroke za trgovinu ženama, što ukazuje i jasno ustanovljen geopolitički lanac „trgovine”. Značajne stope nezaposlenosti prisutne su u državama koje

⁷ Angelika Kartusch, *Priručnik za reviziju zakonske regulative protiv trgovine ljudima sa posebnim osvrtom na region Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope*, Varšava, 2001, str. 23.

sprovode tranzicione procese, pa je ograničen broj postojećih mogućnosti za zaposlenje dostupan ženama. U takvim okolnostima, žene se na tržištu rada otpuštaju sa posla prve, a zapošljavaju poslednje, dok tokom rada trpe diskriminatorske postupke od svojih pretpostavljenih uz traženje ispunjenja „specifičnih zahteva”. Takav odnos, uz nedovoljnu novčanu nadoknadu ili potpuno uskraćivanje bilo kakve ekonomske dobiti, čini ovaj deo populacije prijemčivim i posebno izloženim za trgovce ljudima.

Definisana kao koncepcija „naoružanog mira”, militarizacija iziskuje dolazak većeg broja vojnika u određene post-konfliktne sredine, u kojima obično nema stabilne državne kontrole, odnosno u kojoj su državne institucije (ako ih uopšte i ima), nemoćne i u kojima ne postoje mehanizmi za sprečavanje, ne samo ovog, već i drugih oblika kriminalnih delatnosti. Usled velike potražnje stvara se novo tržište seksualne industrije.⁸

Trgovina ljudima je tesno povezana sa korupcijom, za koju obično kažu da je majka svih ostalih najtežih krivičnih dela. Ona je rasprostranjena, bolna, nevidljiva i teško „izlečiva” pojava koja prati tranzicione procese i reforme u pojedinim zemljama. Ona remeti i blokira funkcionisanje pravnog, političkog i ekonomskog sistema, diskriminišući i ignorišući prava određenih grupa i pojedinaca, praveći podlogu za širenje drugih pratećih negativnih pojava.

Organizovani kriminal u sadašnje vreme ne poznaje granice država i režima. Mreže dobro organizovanih, visokosofisticiranih kriminalnih grupa, svih nacija i boja, u cilju sticanja velikog profita, bave se različitim „unosnim poslovima”, posebno onim koji se odnose na trgovinu drogom, oružjem, belim robljem i dr. Kriminalci lutaju elektronskim mrežama, uz pomoć visoko razvijenih tehnologija „peru” velike količine novca i kao neka nevidljiva, ogromna snaga povlače točak civilizacije unazad, degradirajući dosadašnja epohalna dostignuća.⁹

Uprkos tome što postoje razna međunarodna dokumenta i ustavne povelje, koje pružaju garancije u pogledu prava i sloboda, kako za žene, tako i za muškarce, nasilje nad ženama je opšte prisutna pojava, koja se prelama na porodičnom, ekonomskom, obrazovnom, javnom nivou, stvarajući začarani krug iz koga retko koja žena može izaći bez odgovarajuće podrške okoline i društva. U tim okolnostima, žene očajnički bežeći od nasilja i zlostavljanja, lako upadaju u zamku trgovaca ljudima, koji im daju lažan utisak sigurnosti i pružanja utočišta.

⁸ Dorđević Jelena, Dekić Slobodanka, *Trgovina ženama — Priručnik za novinare*, ASTRA, Beograd, 2003, str. 21.

⁹ Željko Bjelajac, *Organizovani kriminal vs Srbija*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Beograd, 2008, str. 9.

Nizak stepen obrazovanja i nemogućnost prilagođavanja, daju žrtvama ograničenu i izvrnutu viziju društvene integracije, mnoge odluke se donose na osnovu iskrivljene percepcije ili prilagođavanja normama grupa koje reprezentuju oblik potkulture.¹⁰

Osobnosti porodičnog miljea iz koga žrtva dolazi, ali i oni koji trguju sa žrtvama, diktiraju i opredeljuju njihovu poslovnu i životnu orijentaciju. Porodice u kojima dominiraju alkoholizam, kriminal, konflikti, zlostavljanje, incest, napuštanje i nedostatak roditeljskog staranja, stvaraju devijantne, destruktivne, traumirane ličnosti, pogodne za svaki oblik manipulacija i zloupotreba. Naposletku, postoje i lične podložnosti i sklonosti koje preovladavaju i individue kanališu ka prostituciji, trgovini ljudima i drugim inkriminisanim pojavama.

Navedeni uzroci, očito predstavljaju pogodno tle za opstanak i ekspanziju trgovine ljudima.” Međutim činjenica je da se radi o pojavi o kojoj postoji vrlo malo pouzdanih informacija, ali i o segmentu i obliku organizovanog kriminala, čija je priroda takva da ne dozvoljava prikupljanje podataka upotrebom uobičajenih metoda. Kada je ovako skrivena pojava u pitanju, dolaženje do tačnih procena njenog stvarnog obima, može biti upoređeno sa traženjem igle u plastu sena.”¹¹ No, uprkos tome, ova pojava predstavlja nemevljivu opasnost za čovečanstvo, a sami fokus na njene posledice, bez otklanjanja uzroka koji su je inicirali, može biti osuđen na neuspeh, sa humanitarnom cenom koju će platiti celokupno društvo.

Ljudski i strategijski rizici

Trgovina ljudima, naročito u pogledu seksualne eksploatacije, predstavlja visoko profitabilnu, niskorizičnu kriminalnu aktivnost, koja uništava kvalitet života njenih žrtava. Taj zločin podrazumeva savremeno porobljavanje permanentno izloženih žena i devojaka. Trgovci kontrolišu i iskorišćavaju žene u prostituciji. Za njih je prostitucija forma ekonomske eksploatacije, jer oni zarađuju prodajući ženska tela. Najčešće iskustvo koje te žene imaju upravo je nasilje, koje vrše muškarci koji ih kupuju i makroi koji ih kontrolišu.

¹⁰ *Krijumčarenje ljudi*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Centar za pravna pitanja, Beograd, 2001, str. 60.

¹¹ Liz Kelly, Linda Regan, *Stopping Traffic: Exploring the extent of and responses to trafficking in women for sexual exploitation in the UK*, Home Office, Police Research Series, Paper 125, London, 2000, p. 6.

Trgovina ljudima je fenomen koji ima teške posledice u odnosu na sigurnost, boljitak i ljudska prava žrtava koje u svim fazama i procesima ovog zločina trpe fizičko i seksualno zlostavljanje, prisiljene na život u uslovima fizičkog i psihološkog zatočeništva. U većini slučajeva nivo fizičkog i psihičkog oštećenja nanesenog žrtvama, tako je ozbiljan i trajan da ga uopšte nije moguće iznova izbalansirati i osposobiti žrtve do kvalitetnog nivoa fizičkog i mentalnog zdravlja.¹²

Na strategijskom nivou, jednom organizovana trgovina ljudima, koja je našla uporište u okviru jedne države ili regiona značajno će narasti i predstavljati sledeće strateške rizike za stabilnost i perspektivu države:¹³

- Destabilizaciju postojećih seksualnih tržišta i tržišta radne snage;
- Porast i raznolikost organizovanog kriminala;
- Ekonomska destabilizacija putem povećanja raširenosti pranja novca;
- Demografska destabilizacija;
- Porast korupcije javnog sektora;
- Politička korupcija i kupovanje uticaja;
- Destabilizacija ekonomskih ulaganja u državu;
- Implikacije određenih stanja u državi.

Nesporno je, da okolnosti vezane za određena stanja u državi, na političkom, ekonomskom, socijalnom, pravnom i drugom pogledu, u sadejstvu sa iznetim strateškim rizicima, u dodatnoj meri na sebi svojstven način, vrše destabilizaciju uspostavljanja harmoničnog društvenog sistema.

Karakteristike trgovaca i žrtava trgovine ljudima

Trgovci ljudima u cilju seksualne eksploatacije egzistiraju na nekoliko različitih nivoa, počevši od spontanih, neorganizovanih kontakata na nižem nivou, pa sve do onih veoma kompleksnih, sofisticiranih, međunarodnih, organizovanih mreža, na visokom nivou. Navedeni nivoi, obično mogu biti kategorisani u okviru sledeće tri grupe: neformalne mreže; velike organizovane mreže kriminala; mreže kriminalne distribucije.

¹² Božidar Banović, Željko Bjelajac, „Traumatic experiences, psychophysical consequences and needs of human trafficking victims”, *Vojnosanitetski pregled*, 2012; January Vol. 69 – (No. 1): p. 1–134, str. 94–98.

¹³ *Razvoj modula tečaja u suzbijanju trgovine ljudima za suce i državne odvjetnike*, Stability Pact for South Eastern Europe, 2002, str. 15–16.

Trgovci ljudima svoj posao doživljavaju i shvataju na izuzetno profesionalan i ozbiljan način, ne ustručavajući se da primenjuju ekstremne oblike nasilja, kako bi održali disciplinu i red na željenom nivou. Trgovina ljudima funkcioniše kao kakav biznis, podeljen na nekoliko segmenata, „sa kancelarijom za regrutaciju”, „kancelarijom za nabavku isprava”, „kancelarijom za transport”, „kancelarijom za vođenje prostitucije”.

Trgovci smatraju žene koje su „pribavljene”, robom kojom se trguje, tretirajući ih kao trgovačku robu ili artikle, mnogo više nego u tradicionalnoj trgovini robovima.¹⁴ Nezakonita trgovina ljudima obično uključuje više od jednog počinioca, te može takođe uključivati kriminalce koji „mešetare” ljudskim bićima kao robom, što stvara nužan element nezakonite trgovine ljudima.¹⁵

Može se zapaziti, da sa jako izraženim migracionim kretanjima, političkom i ekonomskom nestabilnošću na istoku, što je naročito karakterisalo prethodno vreme, uz naglo rastuću seksualnu industriju na zapadu, narasle i uspostavljene mreže kriminala postale su svesne velikih profita, koji se mogu ostvariti trgovinom ljudima zarad seksualne eksploatacije.

U odnosu na karakteristike žrtava trgovine ljudima, važno je napomenuti da ne postoji precizno iskristalisan profil potencijalne žrtve trgovine ljudima. Međutim, postoje određene osnovne osobenosti koje se često javljaju i izgleda da bivaju konstantne.

Neke od tih osobenosti su sledeće:¹⁶

- Žrtve su mahom žene i devojke, premda se procenjuje da su 2% trgovanih žrtava muškarci i dečaci;
- Žrtve su obično između 18 i 25 godina starosti, premda se trguje sa većim brojem mlađih žena;
- Žrtve se regrutuju iz malih ruralnih oblasti, gradova srednje veličine i gradova u siromašnim regijama;
- Žrtve su obično nezaposlene i siromašne;
- Žrtve mogu biti niskog obrazovnog profila i diskrimisane su u porodičnom i profesionalnom životu;
- Žrtve često dolaze iz disfunkcionalnih porodica;

¹⁴ Željko Bjelajac, *Trgovina ljudima, uzroci i posledice*, Beograd, 2005, str. 135.

¹⁵ Coomaraswamy, Radhika, Integration of the human right of women and the gender perspective, Violence against women, E/CN. 4/2000/68, odlomak 17, 29. februar 2000.

¹⁶ Izvodi sa naslovne internet stranice La Strada, podružna kancelarija Poljska: <http://free.ngo.pl/lastrada/20/10/2011>.

- Žrtve retko govore strane jezike.

Pored navednog, postoji upečatljiva i nesumnjivo najizraženija karakteristika potencijalnih žrtava, koja ih čini posebno ranjivim i podložnim, a to je njihova snažna želja da poboljšaju i unaprede svoje životne uslove, radeći poslove u nekoj stranoj „obećanoj” zemlji.

Elementi i faze procesa trgovine ljudima

U svojoj biti trgovina ljudima sadrži i obuhvata tri međusobno povezana elementa:

- Prvenstveno nezakonita trgovina ljudima zahteva regrutovanje sirovog ljudskog materijala, koji će biti eksploatisan za dobit;
- Drugo, nakon regrutovanja sledi migracija, koja se ne zasniva na slobodnoj i znanoj odluci, pristanku osobe koja se transportuje;
- Treće, po dolasku na odredište, žrtva trgovine ljudima je podložna režimu eksploatacije.

Metode vrbovanja žena i devojaka od strane trgovaca ljudima su raznolike i uglavnom zavise od njihovog načina operisanja, kao i nivoa organizacije koju poseduju. U suštini većina zajedničkih metoda uključuje:¹⁷

- Individualne „namamljivače” koji traže zainteresovane devojke po barovima, kafićima, klubovima i diskotekama;
- Vrbovanje preko neslužbene mreže porodice i prijatelja;
- Oglase koji nude posao ili studiranje u inostranstvu;
- Agencije koje nude posao, studije, udaju ili putovanje u inostranstvo;
- Lažne udaje.

Statistički pokazatelji i istraživanja ukazuju na to da je više od četvrtine „regrutovanih” žena unapred znalo da će raditi u seks industriji u inostranstvu. Te žene međutim nisu imale saznanja, odnosno obmanute su u pogledu radnih uslova pod kojima će biti prisiljene raditi. One obično zamišljaju sebe kao striptizetu u „peep show-u”, ili pak samo kao „klasičnu prostitutku” koja nudi i upražnjava „klasičan seks”.

- Postoje četiri osnovna načina kojima se žene regrutuju u trgovini ljudima:¹⁸

¹⁷ Željko Bjelajac, *Trgovina ljudima, uzroci i posledice*, str. 139.

¹⁸ *Regional Standard for Anti-Trafficking Police Training in SEE*, International Centre for Migration Policy Development, Viena, septembar 2003, p. 19.

- Potpuna prisila putem otmice ili kidnapovanja. Postoji evidencija o zastupljenosti ovog načina u Albaniji, Kosovu, kao i delovima Azije;
- Obmana kroz obećanje o legitimnom zaposlenju. Žene su ubeđene da će raditi u kancelarijama, restoranima, barovima, domaćinstvima, ili će se udati;
- Obmana putem poluistine. Žene su uverene da će raditi isključivo posao u zabavi, plesu ili striptizu, bez dodatnih zahteva;

Pojedine žene su potpuno svesne da migriraju kako bi radile u prostituciji. Međutim, one nisu svesne obima do kojeg će biti zadužene, izrabljivane, kontrolisane ili zastrašivane.

Posle faze regrutovanja-vrbovanja, sledi prevozna i transferna faza, koja takođe može uključivati pružanje smeštaja i prihvat žrtve, podrazumevajući prihvat i transfer unutar njene vlastite zemlje. Tokom putovanja koje može biti sa prelaskom međunarodnih granica, ali i unutar sopstvene zemlje, žrtva može takođe pretrpeti velike zloupotrebe ljudskih prava, fizičko zlostavljanje i mentalnu torturu. Pri tom, postoje tri osnovne metode ulaska u konačnu odredišnu zemlju:

- prikriven (prokrijumčaren);
- otvoren (prikazivanjem falsifikovanih ili ukradenih dokumenata);
- otvoren (uz prezentaciju „*bona fide*” dokumenata).

U postupku kontrole i eksploatacije žrtava, trgovci ljudima pokušavaju da osiguraju trajnu kontrolu nad svojom žrtvom uz konstantan nadzor. Iz tog razloga koriste se mnogi mehanizmi, koji se upotrebljavaju pojedinačno ili se kombinuju u svrhu stvaranja uslova faktičke ili psihološke zarobljenosti žrtve. Najčešći mehanizmi koji se primenjuju su:¹⁹

- Obavezivanje zbog zaduženosti (obaveza vraćanja duga). Od žrtve se zahteva da vrati preuveličane troškove koji su navodno pretrpljeni njenim dolaskom u zemlju destinacije. Na te troškove se dodaju troškovi smeštaja, ishrane, te uvećane kumulativne kamatne stope. To narasta na sumu koja iziskuje konstantan dug koji je nemoguće otplatiti čime se obezbeđuje vezanost dugovanjem tokom čitavog postupka eksploatacije;
- Izolacija (oduzimanje identifikacionih i putnih isprava). Praksa je da trgovci ljudima, odmah nakon dolaska na konačnu destinaciju, žrtvama obično oduzimaju identifikacione i putne isprave. Tim činom se zapravo žrtva lišava

¹⁹ Željko Bjelajac, *Moderno ropstvo*, DTA, Beograd, 2008, str. 58–61.

svog identiteta, potvrđuje se njen ilegalni ulazak i sužava mogućnost da od bilo koga traži pomoć;

- Upotreba nasilja i zastrašivanja. Trgovci ljudima konstantno koriste nasilje i pretnje nasiljem. Žrtve su često tučene, silovane, zatvorene ili ograničene u kretanju, lišene hrane i vode, drogirane itd., a sve u cilju obezbeđivanja bespogovorne poslušnosti;
- Upotreba i pretnja nasiljem protiv porodice žrtve. Pretnja represijama prema žrtvinoj porodici, odnosno osobama koje žrtva voli, jedna je od najdelotvornijih metoda. U tom pravcu, trgovci ljudima uhodanim kanalima dolaze do podataka, uključujući pojedinosti koje se tiču adrese stanovanja i mesta radnog angažovanja i dr;
- Psihološko zarobljavanje i tortura. Kada se sublimira delovanje navedenih kontrolnih mehanizama, žrtva se nalazi u režimu faktičkog, psihološkog zarobljavanja i torture, (sama je, izolovana je, ne komunicira sa spoljnim svetom, dezorijentisana je, bez ličnih dokumenata je, podvrgnuta je konstantnom fizičkom i seksualnom zlostavljanju, svakodnevno se upušta u fizički opasne i nezaštićene seksualne odnose, živi pod režimom pretnji prema njoj i njenoj porodici...).

Kratak osvrt na fenomen trgovine ljudima u Srbiji

Poznato je da je Srbiju, kao niti jednu zemlju u regionu, potresao talas društvene, ekonomske i političke krize, u dobroj meri uslovljen ratovima i sankcijama. Taj talas je stvorio armiju nezaposlenih, izbeglica i ljudi gotovo bez ikakve perspektive. Logično, takve okolnosti su inicirale porast i raznolikost različitih sociopatoloških i kriminogenih pojava, uključujući i trgovinu ljudima prevashodno u cilju seksualne eksploatacije.

Trgovina ljudima kao vid kriminala u Srbiji se ispoljava kroz tri pojavna oblika.²⁰

- Prvi i najprisutniji pojavni oblik Srbiju karakteriše kao zemlju tranzita;
- Drugi pojavni oblik trgovine ljudima karakteriše činjenica da je Srbija krajnje odredište, krajnja destinacija za lica koja su predmet trgovine;
- Za treći pojavni oblik, osobeno je to da je teritorija Srbije polazna destinacija, uglavnom za naše državljanke, koje odlaze u zemlje zapadne Evrope i rade kao prostitutke, bilo dobrovoljno iz ekonomskih razloga ili putem prisile.

²⁰ *Ibid.*, str. 63.

Srbija je u sličnim okolnostima kao i ostale zemlje jugoistočne i istočne Evrope, koje su se nalazile ili se nalaze u procesu tranzicije. Zapažaju se uobičajeni javni oblici prostitucije, prosjačenje i beskućništvo, rad na „crno”, prisilni rad dece, organizovana prošnja gluve i mentalno retardirane dece, nasilje i seksualno uznemiravanje, kao i druge pojave koje su u tesnoj vezi sa trgovinom ljudima. Posebno mesto zauzima događaj koji je alarmirao javnost Srbije tokom 2000. godine, a odnosi se na aferu nestalih beba iz porodilišta za koje se sumnja da su bile žrtve trgovine u cilju lažnog usvajanja.

Vladina agencija za koordinaciju i zaštitu žrtava trafikinga identifikovala je u 2010. godini 89 žrtava što je pad u odnosu na 127 iz 2009. godine. „Od početka rada ASTRA SOS telefona u martu 2002. do 31. decembra 2011. godine primljeno je ukupno 14821 poziva od strane 2706 klijentkinja/klijenata. Od tog broja, 391 osoba je identifikovana kao žrtva trgovine ljudima. Tokom 2011. godine ASTRA je primila 2782 poziva od ukupno 457 klijentkinja/klijenata, od kojih su njih 343 prvi put kontaktirali ASTRU”.²¹

Vlada Srbije je u toku 2010. godine preduzela značajne korake da bi poboljšala i institucionalizovala svoj odgovor na trgovinu ljudima, a Srbija je lider na Balkanu u identifikaciji žrtava, što je preduslov za njihovu zaštitu, navodi se u izveštaju Stejt departmenta.

U redovnom godišnjem izveštaju, koji pokriva 180 država sveta, Srbiji se preporučuje da poveća resurse i broj ljudi u vladinim agencijama za zaštitu žrtava trafikinga, i da unapredi obuku socijalnih radnika, policije i svih onih koji su na prvoj liniji fronta borbe protiv trgovine ljudima. „Vlada Srbije se ne pridržava u potpunosti minimalnih standarda za eliminaciju trgovine ljudima, ali čini značajne napore na tom planu”, navodi se u izveštaju u kom je Srbija smeštena u drugu kategoriju država, kada se radi o trafikingu. U prvoj kategoriji su zemlje koje u potpunosti ispunjavaju minimalne standarde zaštite žrtava trgovine ljudima, u drugoj one koje ne ispunjavaju, ali čine napore u tom pravcu, a one u trećoj se i ne trude. Prema zemljama iz treće kategorije SAD zadržavaju pravo da primene sankcije.²²

Pregled mera za suzbijanje trgovine ljudima

Trgovina ljudima je kompleksna društvena pojava sa dubokim korenima koji dosežu daleko u istoriju. Zapravo, to je pojava koja se ne može sprečiti, jer traje od postojanja čovečanstva. Zato je realno govoriti, ne o sprečavanju ove pojave,

²¹ ASTRA — *anti trafficking action*, Beograd, Republika Srbija, www.astra.rs, 20/03/2012.

već o suzbijanju i svođenju na što minimalniju meru, koja je podnošljiva za društvo.

Prvenstveno je potrebno stvoriti adekvatne zakonske okvire, kao podlogu za otkrivanje, procesuiranje i odgovarajuće sankcionisanje ovog oblika kriminaliteta. Takođe, važno je uskladiti važeće zakonodavstvo sa ustanovljenim međunarodnim standardima, sa akcentom na zakonodavstvo Evropske unije.

Potrebno je obezbediti pomoć i zaštitu žrtvama trgovine ljudima. Važno je identifikovati osobu kao žrtvu trgovine radi obezbeđenja pomoći i zaštite, informisati žrtvu o njenim pravima i načinu ostvarivanja tih prava, osposobiti timove stručnjaka, obezbediti sigurno sklonište, obezbediti pravnu pomoć, psihosocijalnu pomoć i zaštitu, zdravstvenu zaštitu i dr. Takođe je važno obezbediti posebne programe stručnog i radnog osposobljavanja za žrtve trgovine, pomoć u zapošljavanju i ekonomskom osamostaljivanju, uključujući alternativni smeštaj.

U pogledu prevencije potrebno je proučavanjem i sprečavanjem socijalnih i ekonomskih uzroka, identifikovati uzroke trgovine ljudima i blagovremeno informisati javnost o njima. Važno je pružiti informacije o tome gde se i na koji način može zatražiti i dobiti pomoć i zaštita. U tom pravcu, potrebno je štampati i objavljivati letke, brošure, spotove, plakate, oglase, koristiti SOS telefon, *web* stranice i slično.

U principu, svaka država treba da ima svoju preventivnu strategiju u okviru koje će uvrstiti i razraditi svaki mogući uzrok trgovine ljudima. Isto tako, države moraju jačati svoje institucije i kreirati adekvatne zakonske propise, jer na taj način je moguće uspešno reagovati na delatnost trgovaca ljudima i efikasnije se suprostaviti profitiranju eksploatacijom ljudskih bića.²³

Edukacija je vrlo važan segment za podizanje nivoa samozaštite i sprečavanja trgovine ljudima uz sticanje specifičnih znanja ciljnih grupa o trgovini ljudima, kao što su: policajci, carinici, zdravstveni radnici, socijalni radnici, prosvetni radnici, radnici u pravosuđu, službenici u konzularnim i diplomatskim predstavništvima, vojni atašei, nevladine organizacije, novinari i predstavnici medija, stručno osoblje koje brine o žrtvama trgovine ljudima i drugi. Pri tom, važno je staviti akcenat na edukaciju dece, omladine i žena.

²² Videti više: *U.S. Department of State, Trafficking in Persons Report 2011*, Internet, www.state.gov/j/tip/, 20/03/2012

²³ Jelena Matijašević, Zoran Pavlović, „Trgovina ljudima, uticaj i posledice po ljudska prava”, *Pravo, teorija i praksa*, Godina XXVI, broj 7–8, Novi Sad, jul-avgust 2009, str. 21–33.

Naposletku, nužno je uspostavljanje međunarodne saradnje i intenziviranje iste, posebno sa državama u regionu, međunarodnim organizacijama, nevladinim organizacijama i drugima koji su uključeni u front za suzbijanje i prevenciju fenomena trgovine ljudima, odnosno modernog ropstva kako ga inače drugačije nazivaju.

Zaključak

Trgovina ljudima je složena, višedimenzionalna pojava. Takvim njenim osobenostima doprinose konfuzni, nesistematizovani i senzacionalistički pristupi koji zamagljuju suštinu i sadržaj ovog fenomena. Zbog toga, u njegovom razjašnjavanju, treba poći od činjenice, da se radi o društvenoj pojavi u najširem smislu reči, koja se mora tumačiti sa više različitih aspekata, na temelju uzročno-posledičnih faktora, od makrosocijalnih, pa sve do endogenih, koje karakterišu lične podložnosti i sklonosti. S tim u vezi, u iznalaženju polaznog ili najcelishodnijeg stanovišta, ne sme se davati prioritet, u svrhu shvatanja prirode ovog dela, posebno niti jednom analitičkom pristupu. Naime, ukoliko se daje prednost jednom segmentu sagledavanja ovog fenomena, može se doći do konfuznih saznanja koja zamagljuju samu suštinu. Takvi jednostrani i parcijalni prilazi u teoriji i praksi, umanjuju mogućnost sagledavanja ukupne problematike, koju sa sobom nosi postojanost ove pojave.

Zapaža se da se problemu trgovine ljudima, kako kod nas, tako i u svetu, duže vreme poklanjala nedovoljna pažnja, usredsređena na jedan vid, segment, ili konkretan slučaj u neposrednom ili širem okruženju, bez ideje o podizanju kolektivnog nivoa svesti i razumevanja, šta je to, zapravo, moderno ropstvo. To je pojava koja se ne može posmatrati usko, već kao složeni sklop uzroka, posledica, uskraćivanja elementarnih ljudskih prava i sloboda, i diskriminacija. Analizirati ovaj problem kao izolovan, doprinosi zamagljiavanju njegove suštine i realnosti.

Zato je u odnosu na bilo koju protivmeru, veoma važno sagledati i uspostaviti jasno pojmovno određenje ovog dela, i razgraničiti ga od srodnih krivičnih dela, poput prostitucije i krijumčarenja ljudi. Potom, značajno je, definisati uzroke i posledice, ljudske i strategijske rizike, karakteristike žrtava i „trgovaca”, elemente i faze procesa trgovine ljudima, te naposletku razraditi mere za suzbijanje ovog „zla” savremenog čovečanstva, koje reflektuje izuzetno težak i brutalan karakter, nepojmljiv težnjama savremenog čoveka i civilizacijskom razvoju društva.

References

1. ASTRA-anti trafficking action, Beograd, Republika Srbija, www.astra.rs/20/03/2012.
2. Banović Božidar, Bjelajac Željko, Traumatic experiences, psychophysical consequences and needs of human trafficking victims, *Vojnosanitetski pregled* 2012; January, Vol. 69 (No. 1), p. 1–134, str. 94–98.
3. Bjelajac Željko, Fenomen trgovine ljudskim bićima, *Pravo, teorija i praksa*, Godina XXV, novembar-decembar 2008, Novi Sad, broj 11–12, str. 3–21.
4. Bjelajac Željko, *Moderno ropstvo*, DTA, Beograd, 2008.
5. Bjelajac Željko, *Organizovani kriminal vs Srbija*, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Beograd 2008.
6. Bjelajac Željko, Prostitution as a Controversial Social Phenomenon from History to Modern Age, *The Review of International Affairs*, Vol. LXII, No. 1142, April-June, 2011., Belgrade, pp. 48-69.
7. Bjelajac Željko, *Trgovina ljudima, uzroci i posledice*, Beograd, 2005.
8. Đorđević Jelena, Dekić Slobodanka, *Trgovina ženama — Priručnik za novinare*, Astra, Beograd, 2003.
9. Kartusch Angelika, *Priručnik za reviziju zakonske regulative protiv trgovine ljudima sa posebnim osvrtom na region Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope*, Varšava, 2001.
10. Kelly Liz, Regan Linda, *Stopping Traffic: Exploring the extent of and responses to trafficking in women for sexual exploitation in the UK*, Home Office, Police Research Series, Paper 125, London, 2000.
11. *Krijumčarenje ljudi*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Centar za pravna pitanja, Beograd 2001.
12. Matijašević Jelena, Pavlović Zoran, „Trgovina ljudima, uticaj i posledice po ljudska prava”, *Pravo, teorija i praksa*, Godina XXVI, broj 7-8, Novi Sad, jul-avgust 2009.
13. *Regional Standard for Anti-Trafficking Police Training in SEE*, International Centre for Migration Policy Development, Viena, september 2003.
14. *Razvoj modula tečaja u suzbijanju trgovine ljudima za suce i državne odvjetnike*, Stability Pact for South Eastern Europe, 2002.
15. *UN Protocol to prevent, suppress and punish trafficking in persons, especially women and children, supplementing the United Nations convention against transnational organized crime*, United Nations, New York, 2000, Internet, http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/_dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf.
16. *U.S. Department of State Trafficking in Persons Report*, 2011, www.state.gov/j/tip/, 20/03/2012.

Željko BJELAJAC²⁴
Miloš MARKOVIĆ
Zoran PAVLOVIĆ

**SPECIFIC FEATURES OF MODERN SLAVERY
AS A DEVIANT SOCIAL PHENOMENON**

Abstract: Human trafficking is a global phenomenon that affects the state of intense political and economic transition or post-conflict stress. This phenomenon is also present in economically advanced countries. It is not an individual phenomenon that threatens ogrančen number of people, but has profound social and economic implications, bearing in mind the fact that his favoring globalization and the use of new technologies. Human trafficking affects almost all women, men, girls and boys. It is present on every continent, every region of the world with the tendency of continual growth. Forms of exploitation from which to accumulate large profits differ from one another, but they all involve the violent abuse and exploitation of human beings and their rights. Since the data that is associated with this phenomenon concern, its suppression, along with terrorism and drug trafficking, indicates the priority of political officials and international representatives worldwide.

Key words: human trafficking, prostitution, human rights, sexual exploitation, education.

²⁴ Professor Željko Bjelajac, Business Academy's Faculty of Law in Novi Sad; E-mail: zeljkobjelajac067@gmail.com. Assist. Prof. Miloš Marković, Ph.D, Assistant Professor on the Law Faculty, Business Academy, Novi Sad. Email: markovic@pravni-fakultet.info. Zoran Pavlović, Ph.D., Business Academy's Faculty of Law in Novi Sad. E-mail: zoran.pav@gmail.com.